

УДК 378.4(477.74-21):929:215"1817/1920"

Г. П. Бахчиванжи,

зав. інформаційно-бібліографічним відділом Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна
тел. (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

**ПРЕДСТАВНИКИ ДУХОВНОЇ ОСВІТИ В СТРУКТУРІ
НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

У статті висвітлюється історія заснування кафедр богослов'я, церковної історії та церковного права, що діяли у структурі Новоросійського університету. Показано діяльність професорів, які очолювали ці кафедри, та їх наукові здобутки. Такий аналіз дає можливість оцінити той внесок, що було зроблено представниками духовної освіти у розвиток богословського напрямку.

Ключові слова: богослов'я, Новоросійський університет, професори-богослови, Рішельєвський ліцей, православ'я, канонічне право, церковна історія, церковне право (законознавство).

Сьогодні в умовах духовної кризи суспільства питання про релігійну освіту і виховання стає надзвичайно актуальним та важливим. В останні роки в Україні, а також в інших країнах канонічної території Московського патріархату в загальноосвітніх закладах факультативно почали вводити предмети, пов'язані з моральним і духовним вихованням. В Україні Наказом № 273 від 15 травня 2010 р. Вищої атестаційної комісії богослов'я внесене до переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукового ступеня і присвоєння вчених звань. «Богослов'я» як наукову спеціальність зараховано в галузь «Філософські науки».

Нагадаємо, що в XIX ст. на теренах нашої держави Закон Божий був обов'язковим предметом не тільки в церковнопарафіяльних школах, а й практично у всіх світських навчальних закладах. Згідно з церковними канонами і чинним тоді законодавством правом викладання цього предмету володіли виключно священнослужителі та особи, що мали вищу духовну освіту. Саме тому при навчальних установах будувалися і освячувалися церкви, настоятелі яких одночасно були і законовчителями.

Початкову освіту з елементами богословських знань було запроваджено і в перших світських навчальних закладах м. Одеси. Не був винятком і попередник Новоросійського університету – Рішельєвський ліцей, де вже тоді закладалися традиції духовного виховання. В ліцеї Закону Божому приділялась особлива увага. Законівчитель керував молитвою учнів, читанням Священного писання та інших релігійних книг, він так само був покликаний стежити за виконанням обов'язку сповіді та причастя.

При Рішельєвському ліцеї діяли одночасно дві церкви – католицька та православна. Це обумовлено тим, що контингент учнів складався з багатьох конфесій, але слід зазначити, що саме православна церква посіла провідне місце в їх духовному вихованні, споруда якої була побудована у 1827 р. і освячена як Церква Олександра Невського.

Зауважимо, що в багатьох університетах Російської імперії до 1863 р. для богословських наук було виділено тільки одну кафедру. З прийняттям нового загальноуніверситетського Статуту в червні 1863 р. при університетах мали бути засновані ще дві кафедри – церковної історії, що мала увійти до складу історико-філологічного факультету, та церковного законодавства, яка увійшла до складу юридичного факультету [14, с. 26, 27]. Проте їх відкриття відклалося ще на кілька років, оскільки фінансування процесу запровадження цих кафедр за новим статутом передбачалося лише у 1867 р.

Отже, на час відкриття Новоросійського університету фактично діяла тільки одна кафедра – богослов'я, яка не входила до жодного з факультетів. Робота кафедр церковної історії і церковного законодавства активізувалася трохи пізніше.

Роль професорів даного напрямку не полягала лише в одній проповідницькій місії. Їхня діяльність – це величезний внесок у розвиток богословських дисциплін і православ'я в цілому. Всі вони брали активну участь як в університетському, так і в суспільному житті міста. Їхні проповіді та лекції збирали велику кількість слухачів різних верств населення, у тому числі й осіб з вищого світу, що зайвий раз підкреслює затребуваність та велику популярність цих вчених в одеському суспільстві.

Викладацька діяльність професорів Новоросійського університету складалася з читання лекцій та ведення практичних занять, про що ми можемо дізнатись з видань «Обозрение преподавания наук в Новороссийском университете», «Протоколы заседаний совета Новороссийского университета», «Отчеты Императорского Новороссийского университета» та праці українського історика А. И. Маркевича «Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета». У кожного з професорів був свій індивідуальний підхід до викладу догматів. Багато хто з них вів плідну науково-дослідну та публіцистичну діяльність, присвячуючи свої роботи різним сферам релігійної та громадської діяльності. Але ж ми помічаємо, що всіх їх об'єднує спільне прагнення пояснити всі життєві проблеми через православ'я.

Основний доробок професорів Новоросійського університету зберігся у Науковій бібліотеці університету, завдяки чому сьогодні ми можемо проаналізувати і оцінити той внесок, який вчені зробили в розвиток богословського напрямку.

Професори, які очолювали кафедру богослов'я, а згодом і кафедри церковної історії та церковного законодавства, мали вищу духовну освіту, але не всі були священнослужителями. Наприклад, М. Красносельцев, П. Добро-

клонський, О. Павлов, О. Алмазов взагалі мали статус світських викладачів. Правом здійснювати церковну службу та бути настоятелями університетської церкви наділялись лише особи, які приймали священницький сан. Отже, настоятелями університетської церкви Олександра Невського були такі викладачі: Михайло Павловський (1865-1875), Олександр Кудрявцев (1875-1888), Василь Войтковський (1888-1903), Олександр Клітін (1903-1920). На них також покладался обов'язок з контролю за викладанням Закону Божого в інших світських навчальних закладах міста.

Богослов'я було загальною дисципліною і предметом, обов'язковим для студентів усіх факультетів. Викладання здійснювалося відповідно до навчальних планів та програм, затверджених Святійшим Синодом спеціально для вищих закладів Міністерства народної освіти. Вся література, рекомендована в якості навчальних посібників, піддавалася духовній цензурі. В різні роки кількість годин на читання тих чи інших предметів виділялося по-різному. Зазвичай читалося два курси православного богослов'я – догматичне та моральне, по 2 години на тиждень для студентів перших двох курсів. Після закінчення другого курсу студенти здавали іспит з цього предмету. «Так тривало до 1884 р., поки обрання предметів для занять на тому чи іншому семестрі було надано самим студентам» [9, с. 163].

В Одесі одним з перших професорів богослов'я був протоієрей Михайло Карпович Павловський (Іл. 1, 2). Звання професора він отримав, будучи ще викладачем Рішельєвського ліцею в 1837 р. За багато років роботи в ліцеї, а згодом і в університеті М. К. Павловський став відомою особистістю. Свою першу публічну промову він виголосив у 26 років і тим самим завоював прихильність до себе. В одеських колах його ім'я було дуже популярним. Лекції М. К. Павловського відвідували не тільки студенти, а й викладачі. Довгий час йому одному доводилося викладати для православних студентів усіх факультетів університету теоретичне і практичне богослов'я, церковну історію (загальну і російську) і церковне законодавство для студентів юридичного факультету. Протягом десяти років, до відновлення філософської кафедри в університетах, він також читав курси логіки і практичної психології. При цьому професор М. К. Павловський займався викладанням і в інших навчальних закладах міста, виконуючи обов'язки головного спостерігача Закону Божого у всіх світських навчальних закладах міста. Урочисті промови до знаменних подій стали його головною спадщиною. Це промови перед початком або закінченням ліцею та університету, на освяченнях церков, на відкриттях різних установ в місті та інших знаменних подій. Свідченням цьому є видання, що зберігаються в Науковій бібліотеці. В першу чергу, це збірка, яку було видано ще за життя професора М. К. Павловського, – «Слова и речи прот. М. К. Павловского» (Одеса, 1851), куди увійшло 350 його промов, а також штучно сплетений збірник, який містить промови, проголошені та опубліковані у різних періодичних виданнях після 1860-х років. Навчально-богословська діяльність

М. К. Павловського тривала до 1873 р. За 50-річну працю в Рішельєвському ліцеї та ІНУ на знак пошани Рада університету обрала його почесним членом Новоросійського університету. М. К. Павловський подарував університетській бібліотеці 404 томи книг (341 назва) [4, 18 с.]. А після смерті прот. М.К. Павловського в 1912 р. його донькою було засновано стипендію імені М. К. Павловського при Новоросійському університеті [3, с. 14].

Впливовою особистістю одеського православного суспільства та ІНУ зокрема був Олександр Миколайович Кудрявцев (1874-1888), якого ще на початку 1874 р. Рада університету обрала виконуючим обов'язки професора. Читання лекцій О. М. Кудрявцев розпочав у лютому цього ж року (Іл. 3, 4).

У вступній лекції з православного богослов'я, яку він прочитав студентам Новоросійського університету в 1874 р., вчений торкнувся найважливіших проблем богословської науки та її викладання в університеті. Автор вважав, що викладання богослов'я в університеті не може здійснюватися по тому методу, за яким воно викладається у вищих і середніх духовно-навчальних закладах. Він заперечував систематичний підхід до викладу істин і тим самим пропонував свій метод – історико-догматичний, сутність якого полягала у тому, що істини віри і благочестя викладаються по ньому не систематично, а в тому порядку, як вони відкриті були людству. О. М. Кудрявцев був переконаний, що такий метод надасть можливість включати до складу богослов'я різні предмети богословського ведення. Лекція, опублікована в 13 томі «Записок Императорского Новороссийского университета» (Одесса, 1874), стала базовою основою для написання фундаментальної праці «Краткий курс лекций по православному богословию», що вийшла у трьох частинах в 1889 р. вже після смерті вченого. Книга рекомендувалась студентам в якості навчального посібника.

Вчений опублікував ще ряд промов та статей богословського і церковно-історичного змісту, друкувався він в основному в «Записках Императорского Новороссийского университета», «Херсонских епархиальных ведомостях» та у місцевих газетах. Окрім цього, О. М. Кудрявцев був активним членом Ради університету, брав участь у різних комісіях, обіймав посаду редактора, здійснював спостереження викладання Закону Божого у світських навчальних закладах м. Одеси. В Одеській духовній семінарії був членом педагогічних зборів Правління та дійсним членом місцевого Юридичного товариства. Довгий час викладав Закон Божий і в Одеській Маріїнській жіночій гімназії. Вчений став відомим у вітчизняній науці, видавши роботу під назвою «Сравнительный очерк епархиальной деятельности по свечной операции» (Одеса, 1879), в якій переконливо показав, яку користь можна отримати від так званих «свічкових операцій» та влаштування епархіальних заводів з виробництва свічок. Саме ця праця викликала величезний інтерес серед духовенства Російської імперії, а тому вченому було доручено скласти проект свічкових операцій. У 1888 р. О. М. Кудрявцев переїхав до Москви. Невдовзі повернувся до Одеси хворим, де й помер.

Після від'їзду О. М. Кудрявцева кафедру богослов'я очолював Василь Миронович Войтковський (1888-1900), який до того часу вже багато років працював в університеті і читав історію церкви на історико-філологічному факультеті (Лл. 5, 6). Протоієрей В. М. Войтковський був одним з найвидатніших членів духовенства Одеси. Його діяльність була такою ж активною та плідною, як і його попередників. Викладаючи в університеті, він читав лекції і в Одеському інституті шляхетних дівчат, займав посаду помічника зі спостереження за викладанням Закону Божого у світських навчальних закладах, був настоятелем церкви Олександра Невського. У 1895 р. його було удостоєно звання заслуженого професора Новоросійського університету. В. М. Войтковський опублікував безліч праць, переважно присвячених питанням церковної історії. Особливо він працював над вивченням історії Старого Завіту, цікавився слов'янською філологією. На жаль, не багато праць залишилось від нього. У 1904 р. О. М. Клітін писав: «Вчений був дуже вимогливим до себе. Вважаючи свої праці недосконалими, перед смертю спалив усі рукописні матеріали» [7, с. 2-3]. В Науковій бібліотеці університету можна ознайомитись з працями: «Разбор сочинений: Константин Великий и его отношение к Христианской церкви», «О храме молитвы и храме науки», «Мудрость по изображению священных книг, в особенности священных книг, носящих имя премудрости», що були опубліковані у «Записках ИНУ»; промови, які були проголошені за період з 1873-1900 рр. і опубліковані в «Херсонских Епархиальных ведомостях» та окреме видання трьох промов – «Три речи, сказанные в университетской церкви» (Одесса, 1894).

В. М. Войтковський у 1900 р. пішов у відставку за станом здоров'я, наостанок подарувавши бібліотеці університету понад 500 томів книг, серед яких, звісно, основне місце посідає література богословського спрямування.

Після В. М. Войтківського кафедру богослов'я довгий час очолював Олександр Михайлович Клітін (1900-1918). Науковці зазначають, що О. М. Клітін був одним з тих, хто стояв біля самих витоків вітчизняного релігієзнавства як наукової дисципліни (Лл. 7, 8). Результатом його багаторічної викладацької практики стала фундаментальна праця з історії релігії за назвою «История религии. Опыт историко-богословского исследования» (Одесса, 1910), що зберігається в Науковій бібліотеці. Книга була визнана найкращим навчальним посібником з цього предмету. У виданому томі автор розглянув загальні питання релігієзнавства, докладно охарактеризував релігії таких стародавніх народів, як кельти, германці, слов'яни, народи Азії, Африки, Америки, Австралії і особливо детально – релігії народів семітської групи (ассиро-вавилонян, фінікіян, сирійців, хетів, арабів, стародавніх єгиптян, євреїв). Вчений виявляв загальні елементи релігій, давав їх класифікацію, прагнув визначити, яким чином пов'язані поняття релігії і цивілізації. На жаль, праця О. М. Клітіна залишилась незавершеною. У своїх проповідях протоієрей О. М. Клітін неодноразово піднімав питання релігійного і морального стану суспільства, виступав за вдо-

сконалення викладання Закону Божого в навчальних закладах та релігійного світогляду молодого покоління [5, с. 14].

О. М. Клітін був останнім професором-богословом, хто очолював кафедру богослов'я. З приходом Радянської влади робота цієї кафедри була призупинена.

Повернемось до кафедр церковної історії та церковного права і згадаємо, що на відміну від богословської кафедри, ці кафедри деякий час залишалися незайнятими. Однією з причин була відсутність правил присвоєння вчених ступенів магістра та доктора.

Першим кандидатом на заміщення кафедри церковної історії на історико-філологічному факультеті в Новоросійському університеті був учитель Рішельєвської гімназії, магістр духовної академії М. О. Чемен, але його призначення так і не відбулося через відсутність ступеня кандидата. І лише наприкінці 1869 р. на кафедру церковної історії вчена рада історико-філологічного факультету ІНУ обрала магістра богослов'я – Василя Мироновича Войтковського. Незважаючи на те, що В. М. Войтковський не мав ступеня доктора богослов'я, але враховуючи його наукові праці, Рада університету клопотала перед Міністерством народної освіти про призначення його на посаду виконуючого обов'язки професора Новоросійського університету при кафедрі церковної історії. Читання лекцій В. М. Войтковський розпочав у 1870 р. Він вів багато різних курсів протягом 17 років, а після від'їзду О. М. Кудрявцева, як уже згадувалось раніше, перевівся на кафедру богослов'я, яку й очолював до 1900 р.

Після В. М. Войтковського кафедру історії церкви очолював М. Ф. Красносельцев (1889-1898) (Іл. 9, 10). М. Ф. Красносельцев був видатним істориком церкви і археологом. В ІНУ він був також гідним продовжувачем навчально-богословської діяльності. У період роботи в університеті він так само вів активну громадську діяльність, був членом Історико-філологічного товариства при ІНУ та Одеського товариства історії та старожитностей. З науковою метою він час від часу від'їздив за кордон, де вивчав речові та рукописні пам'ятки християнської давнини, а також подорожував Сходом з метою збору історичних архівних старожитностей. У березні 1889 р. перейшов у Новоросійський університет, де обійняв посаду екстраординарного професора церковної історії та читав такі курси: історія християнської церкви (загальний курс), огляд і критика джерел давньої церковної історії (спец. курс), огляд ересі і розколів в російській церкві (спец. курс). Протягом неповних десяти років роботи в ІНУ М. Ф. Красносельцев розробив цілий перелік курсів для студентів. Наукові інтереси М. Ф. Красносельцева були дуже різними: церковна археологія, православна літургія, стародавні рукописи і бібліотеки. У Науковій бібліотеці ОНУ зберігаються такі фундаментальні роботи вченого: «О происхождении христианского храма» (Казань, 1880), «Очерки из истории христианского храма. Вып. 1: Архитектура и внутреннее устройство христианских храмов до Юстиниана» (Казань, 1881), а також його головна праця, за яку він отримав

ступінь магістра богослов'я – «Западные миссии против татар-язычников и особенно против татар-мухаммедан» (Казань, 1872), де автор аналізує місіонерську діяльність західних християн по відношенню до племен, відомих під ім'ям татари.

Після смерті М. Ф. Красносельцева кафедру церковної історії очолював приват-доцент Московського університету Олександр Павлович Доброклонський (1899-1919) (Іл. 11), який займався дослідженнями історії Руської церкви та монастирів. О.П. Доброклонського у 1899 р. було обрано виконуючим обов'язки екстраординарного професора в ІНУ на кафедрі церковної історії. Діяльність вченого можна поділити на викладацьку та адміністративну. Як адміністратор О. П. Доброклонський був секретарем історико-філологічного факультету, його деканом (1910-1919), редактором «Записок ИНУ», кілька разів виконував обов'язки ректора університету (1915-1919). У навчально-науковій діяльності О. П. Доброклонський більшу частину свого життя присвятив церковній історії. Церковно-історичні дослідження були спрямовані на вивчення історії християнської церкви в Західній, Східній Європі та Візантії. Ґрунтовно займався також історією монастирів. У Науковій бібліотеці зберігаються праці О. П. Доброклонського, які зробили його відомим у науковому світі: історичний нарис «Солочинский монастырь, его слуги и крестьяне в XVII в.» (Москва, 1888), який став вагомим внеском у вивченні економічної історії; докторська дисертація «Преподобный Федор исповедник и игумен Студийский» (Одеса, 1913-1914), яка вийшла в двох томах та яскраво розкрила церковну історію в період епохи іконоборства; «Руководство по Истории Русской Церкви» в 4-х випусках (1884-1894 рр.), що була удостоєна премії митрополита Макарія та рекомендована для духовних семінарій та ін. праці. Наукова бібліотека також має у своєму зібранні примірник літографованого курсу лекцій О. П. Доброклонського «Учебный курс истории русской церкви», записаний слухачами Московського університету (Москва, 1895) (Іл. 12, 13). В ІНУ професор читав курси історії християнської церкви, історії російської церкви, законодавство і управління в російській церкві і читання пам'ятників в російському церковному праві. Діяльність О. П. Доброклонського в Новоросійському університеті тривала майже 10 років. В 1919 р. у зв'язку з подіями громадянської війни вчений вимушений був емігрувати.

Кафедра церковного права залишалася не зайнятою з тієї ж причини, що й кафедра церковної історії. Першим кандидатом на посаду викладача церковного права у 1866 р. був секретар Ради університету, а раніше викладач канонічного права в Самарській духовній семінарії, магістр богослов'я – В. А. Орлов. Він сам виявив бажання обійняти цю посаду і клопотав про відрадження на 2 місяці за кордон. Але юридичний факультет, як і історико-філологічний, не мав наміру надавати цю посаду викладачеві-магістру.

У вересні 1869 р. Новоросійський університет обрав собі викладача в особі відомого фахівця з канонічного права – професора Казанського університету

Олексія Степановича Павлова (1870-1875) (Іл. 14, 15). О. С. Павлов був першим знавцем канонічного права. На той час вчений володів вже заслуженою репутацією і був прекрасним лектором, читав курс церковного та канонічного права, а також історію церкви з джерелознавчого та історико-правового напрямку. Професора О. С. Павлова науковці оцінюють як «надзвичайно плідного й енергійного». Доказом цьому можуть бути його праці, що зберігаються в Науковій бібліотеці. За період перебування в ІНУ його навчально-літературна діяльність втілилась в двох його монументальних працях – «Исторический очерк секуляризации церковных земель в России» (Одесса, 1871. Ч. 1-2.) та «Номоканон при большом требнике, изданный вместе с греческим текстом» (Одесса, 1872). Обидві праці були відзначені Академією наук і отримали премію митрополита Макарія. Величезний успіх серед фахівців у духовній сфері, а також серед читачів і шанувальників пам'яток старовини мало дослідження про «Номоканон», висновки якого були засновані на першоджерелах і посібниках з даного питання. О. С. Павлов неодноразово виїжджав з науковою метою до Москви і Петербурга для роботи в бібліотеках з текстами грецьких і слов'янських рукописів. Підтвердження цього ми знаходимо в протоколах ІНУ, де О. С. Павлову Рада університету виділяє суми в 300 і 500 рублів для переписувачів і копіювальників стародавніх рукописів [18, с. 58]. На жаль, лекційний курс О. С. Павлова не було опубліковано в Одесі, оскільки багато хто вважав його лекції занадто детальними, надзвичайно науковими та обтяжливими для студентів. Натомість бібліотека є власницею літографованого курсу лекцій, які були записані слухачами Московського університету у 1893-1894 рр. Рукопис має у складі програму та власне самі лекції по церковному праву. Програма курсу включає в себе вивчення таких питань, як релігія і релігійний союз, історія джерел церковного права, первісний кодекс Римської церкви, церковне законодавство Юстиніана, церковні статuti Володимира і Ярослава I і їх достовірність. Як бачимо, вчений приділяв велику увагу взаєминам церкви та держави, а також шлюбним і родинним стосункам.

Діяльність О. С. Павлова в ІНУ тривала до 1875 р. Вже будучи добре відомим і користуючись популярністю «знаменитого каноніста», вчений перевівся до Московського університету.

Протягом 1875-1886 рр. канонічне право читав професор богослов'я О. М. Кудрявцев, про роботи якого вже йшлося у нашій статті.

У 1887 р. завідуючим кафедрою церковного права було обрано доктора церковного права Олександра Івановича Алмазова (1887-1912) (Іл. 16, 17). О. І. Алмазов з 1887 р. – екстраординарний професор, з 1898 р. – ординарний професор церковного права в ІНУ. Вчений вів активну наукову та організаційну роботу як у сфері вищої освіти, так і в житті російської православної церкви. Декілька разів виконував обов'язки секретаря юридичного факультету (1888, 1890, 1892). З 1902 по 1904 рр. був деканом юридичного факультету в ІНУ. З науковою метою неодноразово виїжджав за кордон (1890-1892 рр.), де

збирав матеріал для наукових пошуків. Його перу належать ряд опублікованих досліджень, що зберігаються в Науковій бібліотеці – «История чинопоследований крещения и миропомазания» (Казань, 1884), «К истории молитв на разные случаи : заметки и памятники» (Одесса, 1896), «Сообщения Западных иностранцев XVI-XVII вв. о совершении таинств в Русской церкви» (Казань, 1900), «Тайная исповедь в Православной восточной церкви: опыт внешней истории». Остання була опублікована в Одесі в 1894 р. і стала його докторською дисертацією, захищеною в 1896 р., за яку вчений отримав премію митрополита Макарія в 1897 р. О. І. Алмазов також брав участь у розробці та підготовці питань, призначених для розгляду на Помісному Соборі Руської православної церкви. В університеті читав курси зі вступу до церковного права (історичний огляд джерел, устрій церкви, церковно-православна влада, церковно-майнове право, становище церкви в державі), курси інословних і нехристиянських сповідань в Росії, читання найважливіших джерел церковного права, курси, присвячені працям і збірникам з церковного права на Сході.

Після від'їзду О. І. Алмазова до Москви, з осіннього півріччя 1912 р., читання курсів з церковного права було покладено на екстраординарного професора з історії російського права, магістра державного права – Олександра Сергійовича Мулюкіна. Вчений мав доручення читати лекції і проводити практичні заняття з церковного права.

З приходом радянської влади викладання богословських предметів було заборонено, дисципліни, що суперечили «пролетарській ідеології» скасовувались, у результаті чого діяльність кафедр була призупинена.

Отже, підсумовуючи усе вище зазначене, можна констатувати, що кафедри богослов'я, церковної історії та церковного права Новоросійського університету в свій час мали у своєму складі обдарованих професорів, які володіли величезним науковим потенціалом та залишили після себе багату спадщину, яка сьогодні може бути предметом глибокого наукового дослідження.

Список використаної літератури

1. Бевзюк Н. П. Павловський Михайло Карпович / Н. П. Бевзюк // Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. словник / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса, 2005. – Т. 3. – С. 434-436.
2. Бевзюк Н. П. Был нужен всей Одессе / Н. П. Бевзюк // Вечерняя Одесса. – 1990. – 20 нояб.
3. Гребцова И. С. Новороссийский университет в развитии благотворительности в Одессе (вторая половина XIX - начало XX ст.) ; Благотворительность и меценатство в Новороссийском университете : библиогр. указ. / И. С. Гребцова ; сост. В. В. Самодурова ; библиогр. ред. М. А. Подрезова ; ОНУ им. И. И. Мечникова. – Одесса, 2009. – С. 476-479.
4. Дарители Научной библиотеки Одесского (Новороссийского) университета (1865-1920) : материалы к истории ОНУ им. И. И. Мечникова / сост.: Е. В. Бережок, Е. В. Полевщикова, Е. В. Савельева, В. В. Самодурова. – Одесса : Астропринт, 2005. – 422 с.
5. Діанова Н. М. Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII – початок XX ст.) / Н. М. Діанова ; наук. ред. О. А. Бачинська ; ОНУ імені І. І. Мечникова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 317 с.
6. Духовенство Одессы, 1794-1925 гг. / авт.-сост. В. А. Михальченко ; ред. Е. А. Каменева. – Одесса : ТЕС, 2012. – 559 с.

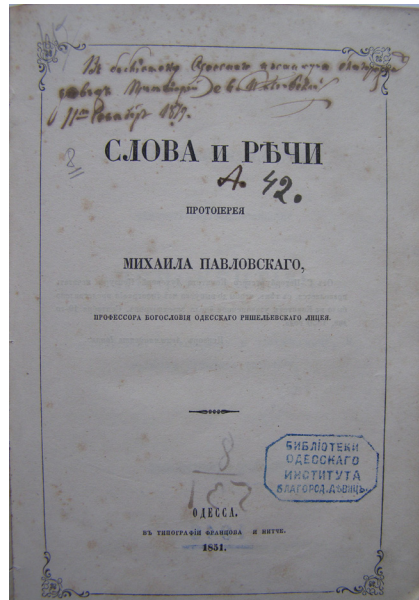
7. *Клитин А. М.* Протоиерей Василий Миронович Войтковский / А. М. Клитин. – Одесса : Экономическая, 1904. – С. 14.
8. *Левченко В. В.* Преподавание и исследование истории православной церкви в Новороссийском университете в контексте общероссийских традиций / В. В. Левченко // Curriculum vitae. – Одесса, 2011. – Вып. 2 : Творчество П. М. Бицилли и феномен гуманитарной традиции Одесского университета. – С. 116-128.
9. *Маркевич А. И.* Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета : историческая записка / А. И. Маркевич. – Одесса : Эконом. тип., 1890. – 734, ХС с. – С прил. «Академических записок».
10. *Михневич И.* Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея, с 1817 по 1857 год / И. Михневич. – Одесса : тип. Л. Нитче, 1857. – 200 с.
11. *Музичко О. Є.* Клітін О. М. / О. Є. Музичко // Одеські історики. Т. 1 : Початок XIX – середина XX ст. / відп. ред. В. А. Савченко. – Одеса, 2009. – С. 166-168.
12. Обзорение преподавания на Юридическом факультете ИНУ в 1908/09 академическом году. – Одесса, 1908.
13. Обзорение преподавания наук в Новороссийском университете за 1865/1868; 1885/1917. – Одесса, 1865/1868; 1885/1917.
14. Общий устав Императорских Российских университетов от 18 июня 1863 года // Журнал Министерства народного просвещения. – 1863. – Ч. 119. – С. 23-63.
15. Одеські історики: енциклопедичне видання. Т. 1 : Початок XIX – середина XX ст. / відп. ред. : В. А. Савченко ; Асоціація європейської культури, ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Друкарський дім, 2009. – 478 с.
16. Памяти в Бозе почившего профессора ИНУ А. Н. Кудрявцева; Слово и речи произнесенные при отпевании усопшего прот. А. Кудрявцева // Херсонские епархиальные ведомости. – 1888. – № 19 (год 20-й). – С. 562-586.
17. *Продаевич В. А.* Одесса православная : в событиях и лицах эпохи. Кн. 1 / В. А. Продаевич, А. А. Сурилов. – Одесса : ВМВ, 2010. – 544 с.
18. Протоколы заседаний Совета Новороссийского университета за 1865 г. [1866-1884 гг.]. – Одесса, 1865 [1866-1884].
19. Професори Одеського (Новоросійського) університету : біограф. словник / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; відп. ред. В. А. Смитина ; заст. відп. ред. М. О. Подрезова ; упоряд. та бібліогр. ред.: В. П. Пружина, В. В. Самодурова. – 2-е вид., доп. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 2 : А-І. – 509 с. ; Т. 3 : К-П. – 597 с. ; Т. 4 : Р-Я. – 629 с.
20. Пятидесятилетие священства заслуженного профессора и почетного члена ИНУ, протоиерея Михаила Павловского. – Одесса : Славян. тип., 1886. – 5 с.
21. Ришельевский лицей и Императорский Новороссийский университет : сборник, издаваемый бывшими воспитанниками лицея и университета / под ред. П. К. Борзаковского, А. И. Маркевича, В. Я. Потопопова. – Одесса : Высочайше утвержд. Южно-Русского Общества Печатного Дела, 1898. – [8], 110, 76 с.
22. Розвиток православ'я на Півдні України, кінець XVIII – початок XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії та Південної Бессарабії) : бібліогр. покажчик / Н. М. Діанова; авт.-упоряд.: В. В. Самодурова, В. С. Кочмар ; наук. ред. Н. М. Діанова ; відп. ред. М. О. Подрезова. – Одеса : Астропринт, 2010. – 439 с.
23. *Юрченко П. О.* Аббат Николь и первые годы Ришельевского лицея / П. О. Юрченко, В. Я. Яковлев // Новороссийский календарь. – Одесса, 1891. – С. 10-91.

Надійшла 01.11.2014 р.

Ілюстрації

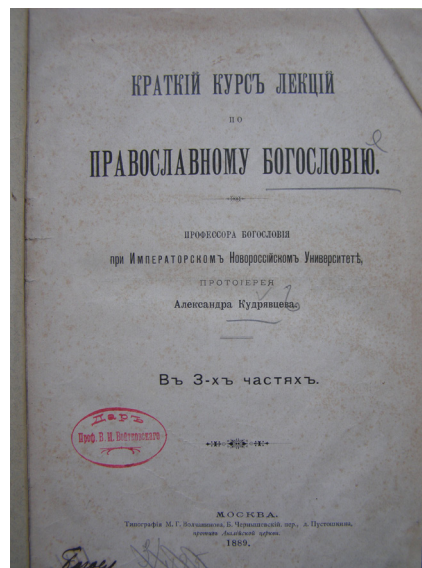
Іл. 1. Павловський
Михайло Карпович
(1810-1898)

Іл. 2. Павловский М. Слова и речи / Михаил Павловский. – Одесса : тип. Францова и Нитче, 1851. – 363 с.

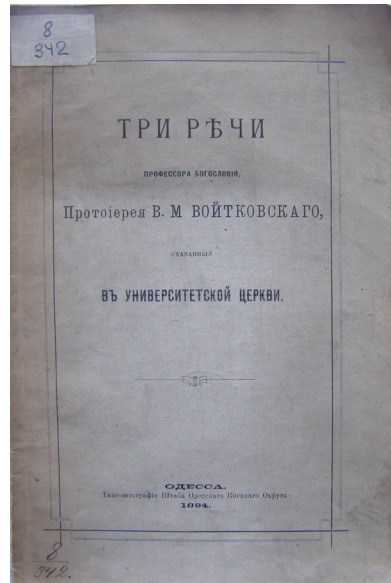
Іл. 3. Кудрявцев
Олександр Миколайович
(1840-1888)

Іл. 4. Кудрявцев А. Краткий курс лекций по православному богословию : в 3-х ч. / Александр Кудрявцев. – М. : тип. М. Г. Волчинова, Б. Чернышевский, 1889. – Ч. 1. – 402 с.

*Ил. 5. Войтковський
Василь Миронович
(1823-1904)*

*Ил. 6. Войтковский В. М. Три речи, сказанные
в университетской церкви / В. М. Войт-
ковский. — Одесса : типо-литогр. Штаба Одес.
воен. округа, 1894. — 16 с.*

*Ил. 7. Клітін
Олександр Михайлович
(1860-1919)*

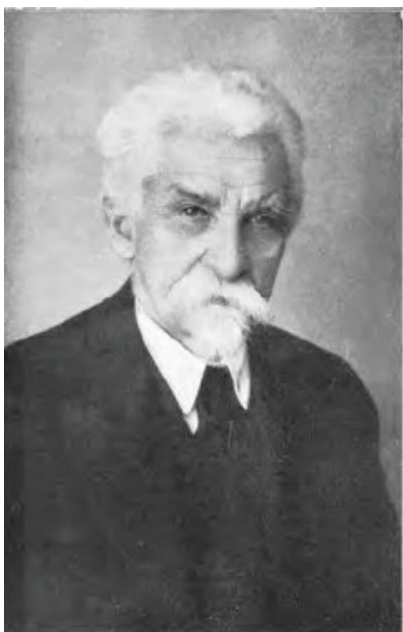
Ил. 8. Праці О. М. Клітіна

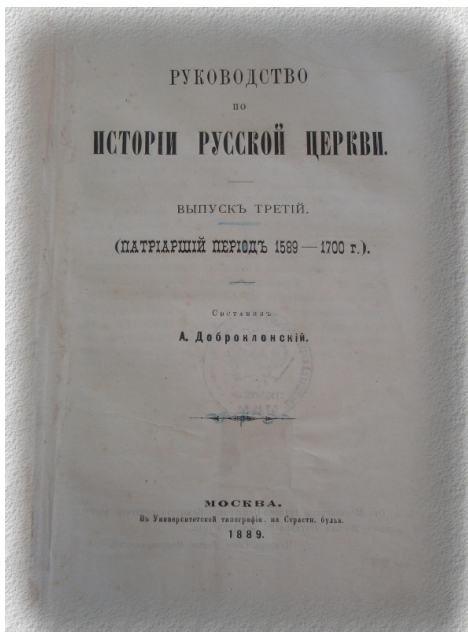
Іл. 9. Красносельцев
Микола Хомич
(1845-1898)

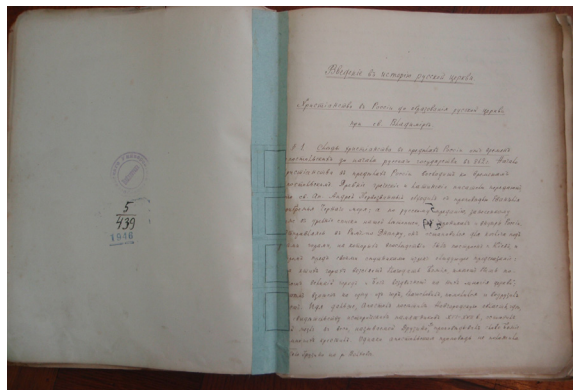
Іл. 10. Праці М. Х. Красносельцева

Іл. 11. Доброклонський
Олександр Павлович
(1856-1937)

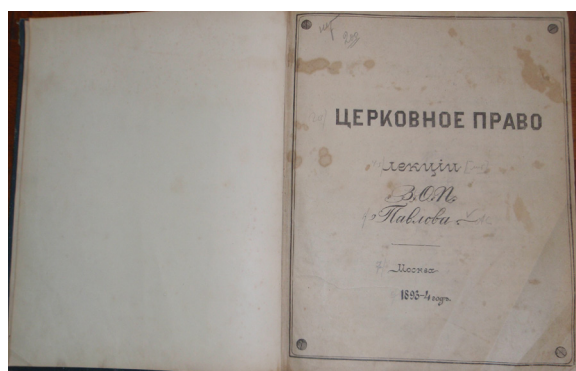
Іл. 12. Доброклонский А. П. Руководство по истории русской церкви / А. П. Доброклонский. — М. ; Рязань, 1889-1893. — Вып. 3 : Патриарший период, 1589-1700 гг. — М. : Унив. тип., 1889. — IV, 305 с.

Іл. 13. Доброклонский А. П. Учебный курс истории русской церкви / А. П. Доброклонский. – [Б. м., б. г.]. – Вып. 1. – 251 с. – Отпечатано на гектографе.

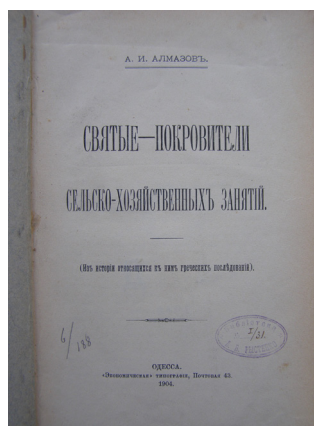
Іл. 14. Павлов Олексій Степанович (1832-1898)

Іл. 15. Павлов А. С. Церковное право : лекции / А. С. Павлов. – М., 1893-1894. – 367 с. – Литогр.

Іл. 16. Алмазов Олександр Іванович (1859-1920)

Іл. 17. Алмазов А. И. Святые-покровители сельскохозяйственных занятий : (из истории относящихся к ним греческих последований) / А. И. Алмазов. – Одесса : Эконом. тип., 1904. – 82 с. – С прил. на греч. яз.

Додаток
Основні праці професорів Новоросійського університету
(із фондів НБ ОНУ)

1. Алмазов А. И. История чинопоследований крещения и миропомазания / Александр Алмазов. – Казань : тип. Имп. Ун-та, 1884. – 686, 67, IX с.
2. Алмазов А. И. К истории молитв на разные случаи : заметки и памятники / А. И. Алмазов. – Одесса : типо-литограф. «Экономическая», 1896. – 53 с.
3. Алмазов А. И. Святые-покровители сельскохозяйственных занятий : (из истории относящихся к ним греческих последований) / А. И. Алмазов. – Одесса : Эконом. тип., 1904. – 82 с. – С прил. на греч. яз.
4. Алмазов А. И. Сообщения западных иностранцев XVI-XVII вв. о совершении таинств в Русской Церкви : церковно-археологический очерк / А. И. Алмазов. – Казань : типо-литограф. Имп. Ун-та, 1900. – 75 с.
5. Войтковский В. М. Разбор сочинений : Константин Великий и его отношение к Христианской церкви / Василий Войтковский. – [Б. м., б. г.]. – 11 с. – Искусств. сб.
6. Войтковский В. М. Три речи, сказанные в университетской церкви / В. М. Войтковский. – Одесса : типо-литограф. Штаба Одес. воен. округа, 1894. – 16 с.
7. Кудрявцев А. Вступительная лекция по православному богословию, читанная 20-го февраля 1874 года : из XIII-го тома Записок Императорского Новороссийского Университета / Александр Кудрявцев. – Одесса : тип. Ульриха и Шульце, 1874. – 26 с.
8. Кудрявцев А. Краткий курс лекций по православному богословию : в 3-х ч. / Александр Кудрявцев. – М. : тип. М. Г. Волчанинова, Б. Чернышевский, 1889. – Ч. 1. – 402 с.
9. Кудрявцев А. Из поучений, произнесенных в Александровской, что при Императорском Новороссийском университете, церкви / Александр Кудрявцев. – Одесса : тип. Францова, 1878. – 40 с. – Отд. оттиск из «Херсон. Епарх. Вед.» за 1878 г. ; № 15.
10. Кудрявцев А. Нищенство как предмет попечения церкви, общества и государства : речь, произнесенная в торжественном собрании Императорского Новороссийского университета 30 августа 1885 г / А. Кудрявцев. – Одесса : тип. «Одесского Вестника», 1885. – 48 с.
11. Кудрявцев А. Сравнительный очерк епархиальной деятельности по свечной операции / Александр Кудрявцев. – Одесса : тип. Г. Ульриха, 1879. – 75 с.
12. Кудрявцев А. Церковный вопрос в Австрии / А. Кудрявцев. – [СПб, 1870-1871]. – С. 709-740, 849-878, 150-158, 736-755. – Искусств. сб.
13. Павлов А. Неизданный памятник русского церковного права XII в. / А. Павлов. – СПб. : В. С. Балашев, 1890. – 28 с.
14. Павлов А. С. Церковное право : лекции / А. С. Павлов. – М., 1893-1894. – 367 с. – Литограф.
15. Павловский М. Слова и речи / Михаил Павловский. – Одесса : тип. Францова и Нитче, 1851. – 363 с.
16. Павловский М. [Слова и речи] / М. Павловский. – Одесса, [1857-1875]. – Искусств. сб.

А. П. Бахчиванжи,

зав. информационно-библиографическим отделом Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина
тел. (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

**ПРЕДСТАВИТЕЛИ ДУХОВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
В СТРУКТУРЕ НОВОРОССИЙСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

Аннотация

В статье освещена история кафедр богословия, церковной истории и церковного права, которые действовали при Новороссийском университете, показана деятельность профессоров, которые возглавляли эти кафедры, и их научные достижения. Такой анализ деятельности представителей духовного образова-

ния дал возможность раскрыть научный вклад профессоров в развитие богословского направления в структуре Новороссийского университета.

Ключевые слова: богословие, Новороссийский университет, профессора-богословы, Ришельевский лицей, православие, каноническое право, церковная история, церковное право.

H. P. Bakhchyvanzhy,

Head of the Information-Bibliographical Department
Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University
24, Preobrazhenska St. Odesa, 65082, Ukraine
tel. (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

**REPRESENTATIVES OF RELIGIOUS EDUCATION IN THE
STRUCTURE OF NOVOROSIYSK UNIVERSITY**

Summary

History of the Departments of Theology, Ecclesiastical History and Ecclesiastical Law of Novorossiysk University as well as clarification of activities of professors who were the Heads of these Departments is the subject of the article. The objective of the research was to reveal the contribution to science these professors had made on basis of such material as “Records of Proceedings of the Board Meeting of Novorossiysk University”, “Teaching of Sciences at the Imperial Novorossiysk University Review” as well as the particular studies of the professors themselves. As a result of the research using the analytical approach generic aspects of existence of theological departments in educational structure of the University including the period of teaching the theological disciplines at the Richelieu Lycée were described. The basic legislative acts regulating the activity of such Departments were stated and the activity of such professors as Pavlovskiy M.K., Kudryavtsev A.N., Voytovskiy V.M., Klitin A.N., Krasnoseltsev N.F., Dobroklonskiy A.P., Almazov A.I., Pavlov F.S. who not only became the significant persons in the history of the University but also played the leading role in social and spiritual life of Odessa in general was elucidated. Such analysis of the activity of the representatives of religious education at Novorossiysk University provided an opportunity to conclude of the importance of the theological disciplines in educational structure of the University as it is them that are of great importance to the spiritual development of personality and society on the whole.

Keywords: theology, Novorossiysk University, theological professors, Richelieu Lycée, orthodoxy, canon law, Ecclesiastical History, Ecclesiastical Law.

References

- [1] Bevziuk N. Pavlovskiy Mykhailo Karpovych [Pavlovskiy Mykhailo Karpovych]. *Profesory Odeskoho (Novorosiiskoho) universytetu*, Odesa, 2000, vol. 3, p. 435.
- [2] Bevziuk N. Byl nuzhen vsej Odesse [He was needed for over Odessa]. *Vechernyaya Odessa*, 1990, 20th Nov.
- [3] Grebcova I. S., Samodurova V. V. *Novorossiyskiy universitet v razvitii blagotvoritelnosti v Odesse (vtoraya polovina XIX - nachalo XX st.)*; *Blagotvoritelnost i metsenatstvo v Novorossiyskom universitete* [Novorosiisk

- University in the development of charity in Odessa (second half of XIX – beginning of XX century.); Charity and philanthropy in Novorossiisk University].* Odessa, 2009, pp. 476-479.
- [4] Berezhok E. V., Polevshchikova E. V., Savelyeva E. V., Samodurova V. V. *Dariteli Nauchnoy biblioteki Odesskogo (Novorossiyskogo) universiteta (1865-1920) [Presenters of Scientific Library of the Odessa (Novorossiisk) University (1865-1920)]*, Odessa, 2005, 422 p.
- [5] Dianova N. M. *Vnesok vyshchoho pravoslavnoho dukhovenstva Pivdennoi Ukrainy u rozvytok istorychnoi nauky i osvity (kinets XVIII – pochatok XX stolittia) [The higher Orthodox clergy of Southern Ukraine contribution in development of historical science and education (end of XVIII - beginning of XX century)]*. Odessa, 2012, 317 p.
- [6] Mikhalchenko V. A., Kameneva E. A. *Dukhovenstvo Odessy, 1794-1925 goda [The clergy of Odessa, 1794-1925 years]*. Odessa, 2012, 559 p.
- [7] Klitin A. M. *Protoierey Vasiliy Mironovich Voytkovskiy [Protopriest Vasiliy Mironovich Voytkovskiy]*. Odessa, 1904, 14 p.
- [8] Levchenko V. V. *Prepodavaniye i issledovaniye istorii pravoslavnoy tserkvi v Novorossiyskom universitete v kontekste obshcherossiyskikh traditsiy [The Orthodox Church history teaching and researching at the Novorossiisk University in the context of the all-Russian traditions]*. *Curriculum vitae*, Odessa, 2011, iss. 2, pp. 116-128.
- [9] Markevich A. I. *Dvadsatipyatiletiey Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta [The twenty-fifth anniversary of the Imperial Novorossiisk University]*. Odessa. 1890, 734, XC p.
- [10] Mikhnevich I. *Istoricheskiy obzor sorokaletiya Rishelyevskogo litseya, s 1817 po 1857 god [The fortieth anniversary of the Richelieu Lycée, historical review from 1817 to 1857]*. Odessa, 1857, 200 p.
- [11] Muzychko O. Ie. Klitin O. M. [Klitin O. M]. *Odeski istoryky*, Odessa, 2009, vol. 1, pp. 166-168.
- [12] *Obozrenie prepodavaniya na Yuridicheskoy fakultete INU v 1908/09 akademicheskoy godu [Review of the teaching of science at the Faculty of Law in INU in 1908/09 academic year]*. Odessa, 1908.
- [13] *Obozrenie prepodavaniya nauk v Novorossiyskom universitete za 1865/1868; 1885/1917 [Teaching of Sciences at the Imperial Novorossiisk University Review 1865/1868; 1885/1917]*. Odessa, 1865/1868; 1885/1917.
- [14] *Obshchiy ustav Imperatorskikh Rossiyskikh universitetov ot 18 iyunya 1863 goda [General statute of the Imperial Russian Universities from 18 June 1863]*. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya*, 1863, part 119, pp. 23-63.
- [15] *Odeski istoryky [Historians of Odesa]*. Odessa, 2009, vol. 1, 478 p.
- [16] *Pamyati v Boze pochivshogo professora INU A. N. Kudryavtseva; Slovo i rechi proiznesennyye pri otepanii usobshogo prot. A. Kudryavtseva [In memory of Professor INU A. N. Kudryavtsev, who was pass away; Word and pronounced speech]*. *Khersonskiyeparhialnyyvedomosti*, 1888, no. 19, pp. 562-586.
- [17] Prodaevich V. A. *Odessa pravoslavnaya : v sobyitiyakh i litsakh epokhi [The Orthodox Odessa: events and people of the epoch]*. Odessa, 2010, vol. 1, 544 p.
- [18] *Protokoly zasedaniy Soveta Novorossiyskogo universiteta za 1874 god [Records of Proceedings of the Board Meeting of Novorossiisk University per 1874]*. Odessa, 1874, 59 p.
- [19] *Profesory Odeskoho (Novorossiiskoho) universytetu : biografichnyi slovnyk [Professors of the Odessa (Novorossiisk) University: Biographical Dictionary]*. Odessa, 2005, vol. 2, 509 p.; vol. 3, 527 p.; vol. 4, 629 p.
- [20] *Pyatidesyatiletiey svyashchenstva zasluzhenogo professora i pochetnogo chlena INU, protoiyereya Mikhaila Pavlovskogo [Priesthood Honoured professor and honorary member of the INU Archpriest Michael Pavlovsky the fiftieth anniversary]*. Odessa, 1886, 5 p.
- [21] *Rishelyevskiy litsey i Imperatorskiy Novorossiyskiy universitet : sbornik, izdavaemyy byvshimi vospitannikami litseya i universiteta [The Richelieu Lycée and Imperial Novorossiisk University]*. Odessa, 1898, part 1, [8], 110, 76 p.
- [22] Dianova N. M. *nauk. red., Podrezova M. O. vidp. red. Rozvytok pravoslavia na Pivdni Ukrainy, kinets XIX – pochatok XX stolittia (na materialakh Khersonskoi hubernii ta Pivdennoi Bessarabii) [The development Orthodoxy in the South of Ukraine, the end of the XVIII - beginning of the XX century]*. Odessa, 2010, 439 p.
- [23] Yurchenko P. O., Yakovlev V. Ya. *Abbat Nikol i pervyye gody Rishelyevskogo litseya [Abbot Nicole and the early years of the Richelieu Lycée]*. *Novorossiyskiy kalendar*, Odessa, 1891, pp. 10-91.